

ÉNEK DEBÓRÁRÓL

A Magyarországi Református Egyház lelkésznőinek helyzete*

Világszerte szívesen választják példaképül keresztény nők Debóra próféta asszonyt (aki az egyetlen ismert női bíró a bibliai iratokban), aki megállta a helyét egy nép irányítójaként. Hadd legyen ő az allegóriája a lelkésznőknek, mint olyan ember, aki felelős szerepet töltött be – és történetesen emellett nő volt.

A Magyarországi Református Egyház azok közé a felekezetek közé tartozik, amelyek egyházi törvénye engedi a nők pappá szentelését. Sőt mi több, gyakran azonosítják a női lelkészséget a református vallással, mivel az országban ez a legnagyobb olyan felekezet, amely női lelkészeket is szentel. Azt már valószínűleg csak kevesen tudják, hogy a közelmúltig korántsem volt egyértelmű kérdés a nők pappá szentelése. A lelkésszé szentelés kérdése természetesen teológiai érvelésen alapul, ezért elhagyhatatlan, a jobb megértés érdekében, a teológiai nézőpont. (Maga az érvrendszer is erősen biblikus, amellyel támogatták, illetve támadták a női papság lehetőségét, valamint jelenleg megkérdőjelezi az egyházi vezetésben való női részvételt.)

A hely korlátozottsága miatt nem tekinthetjük át teljes mélységében valamennyi aspektust, de legalább ízelítő szinten bemutatjuk, hogy hány területtel kerül összefüggésbe egy látszólag szimpla kérdés: „Lehetnek-e lelkészek, egyházi vezetők a nők?” Elkerülhetetlen az egyház struktúrájának bemutatása, amely megkülönböztetendő más felekezetektől, gyakorlata, papjainak szerepe, illetve funkciója stb. eltér azokétól. Gyakori hiba például a megértésbe a római katolikus megközelítés bevonása, amely alapvetően tér el a református gyakorlattól (ott például külön úgynevezett papi rend van, egészen más a közösség és a papság viszonya egymással szemben [Tomka-Révay 1998]). Továbbá kitérünk két szélsőséges teológiai irányzat ismertetésére is, amelyek (mások mellett) céljuknak tekintik a nők helyzetének „rendezését”. Különféle alternatívákat kínál mind a keresztény fundamentalista teológia, mind a keresztény feminista teológia arra nézve, hogy a modern, „összezavarodott” világban hogyan vegyenek/vehetnek részt nők a vallásos életben. Ezek miatt találjuk helyénvalónak a két irányzat és a református lelkésznőkkel való kapcsolatuk ismertetését. Megismertetjük a hetvenes évek végére, nyolcvanas évek elejére az egyházban kibontakozott erőket, amelyek a lelkésznők helyzetét rendezni szerették volna. Addig ugyanis az egyház teológiát végzett nő tagjai úgy végezték lelkészi munkájukat (amire szükség volt az általános lelkészhiány miatt), hogy valójában *nem voltak pappá szentelve*.

* A tanulmány elkészítéséhez nyújtott szakmai segítségért köszönetet mondok Pecasz Zsuzsának és Molnár Attila Károlynak, továbbá köszönettel tartozom Szabó Gergelynek és az MTA Kutatásszervezési Intézetének. Külön köszönettel fordulok a Magyar Református Egyház azon lelkészeihez és lelkésznőihez, akik támogatták munkámat.

Ma már nincs jogi megkülönböztetés ebben az egyházban női és férfi egyháztagok között, az egyházban a lelkészek kb. fele-egyharmada nő (összesen 1368 lelkipásztor (Tomka-Révay 1998: 231) volt 1998-ban).

A törvényi rendeződés ellenére az egyház lelkésznőinek helyzete mégsem egyértelmű (pl. az egyházi vezetés egyetlen tagja sem nőnemű – ez mint *mutató* fontos szempont), és ők maguk sem elégedettek megítélésükkel. Vizsgálatunk ezt a „rossz közérzetet” járja körül. Hipotézisünk szerint, téves az a megközelítés, amely szerint az elszenvedett hátrányokért kizárólag „a férfiak” felelősek, a női lelkészek gyakran maguk is okai visszas helyzetüknek. Egy mélyinterjú sorozat során vizsgáltuk meg a problémakört, ami több érdekességre rávilágított¹. (Most az elején le kell szögeznünk azonban, hogy ez az elemzés csak a lelkésznők szempontjából vizsgálta a témát, a megkérdezettek kizárólag lelkésznők voltak. A cél a lelkésznők és pályájuk jobb megismerése volt, mivel meglehetősen keveset, inkább csak sztereotípiákat ismerünk velük kapcsolatban. Ez a feldolgozás a továbbiakban egy teljes körű (mind női, mind férfi egyháztagokkal) készült kérdőíves felkérdezés alapjául szolgál, ami remélhetőleg a közeljövőben elkészül és teljesebb képet ad erről a szélesebb társadalmat érintő problémáról.)

A beszélgetéssorozat érdekes betekintést engedett számunkra egy közösség életébe, kiderült, hogy egy marginálisnak hitt probléma rávilágíthat általános társadalmi jelenségekre is. E mellett az egyház sajtójának elemzésére is sor került, amelyből képet kaptunk a női lelkészséggel kapcsolatban felmerült kérdések köréről. Elsősorban a református egyház sajtójának áttanulmányozása és a Református Zsinati Levéltár hozzáférhető² anyaga adta a kutatás bázisát, ezt egészíti ki – a gyakorlat bemutatásának igényével – az említett interjúk ismertetése.

A Magyarországi Református Egyház szervezeti felépítése és az egyház lelkésznőinek helyzete

A Magyarországi Református Egyház lelkésznői jogilag tágabb teret nyertek néhány más felekezeti nőtagjainál, mégis feszültségeknek lehetünk tanúi: miközben 1981-től az egyház törvénykezése megszüntette a nőkre vonatkozó megkülönböztető helyzetet, azonban a lelkésznők szerint ténylegesen, az emberek gondolkodásában korántsem valósult meg ez a transzformáció.

A református egyház *szellemétől* eredendően idegen az alá-, fölrendelődő szerveződés, az úgynevezett egyetemes papság eszménye él benne (azaz elvetik a papi rendet). Az egyház szervezetét az apostoli idők hagyományaihoz visszanyúlva hozták létre, és „...a református felfogás határozottan ragaszkodott ahhoz, hogy az egyház rendjét és az egyházi hivatalok és tisztségek szerepét az Újszövetség a maga alapelveiben tartalmazza” (Gaál 1990). A struktúra elméleti és gyakorlati felépülése ad útmutatást ahhoz, hogy miért tekinthetjük ellentmondásosnak az egyház lelkész-

¹ A mélyinterjú sorozat lekérdezésére egy lelkésznő-konferencia kapcsán került sor 1997-ben.

² A továbbiakban az elemzést a szöveg részletesen ismerteti.

³ A Levéltár bizonyos anyagai (pl. zsinati jegyzőkönyvek) zárólva vannak mintegy ötven-harminc évre, emiatt nem hozzáférhetőek a – számunkra – legérdekesebb dokumentumok.

nőinek helyzetét: mint az egyházi törvényben láthatjuk (Református Egyház 1997/7) a református egyházszervezettől, *elméleti síkon*, alapvetően idegen a hierarchikus szerveződés (a cél koncentrikus felépülés, melynek középpontja Jézus Krisztus). A gyakorlati megvalósulásban hierarchiát fedezünk fel az intézménnyé merevedés során kialakult tisztségek egymásra épülésében. A Magyarországi Református Egyház alapjául Kálvin János és Ulrich Zwingli köztársasági szemlélete szolgált (szemben a Luther-féle arisztokratikusabb modellel) (Molnár 1995), zsinati-presbiteri elven épül fel, alapegysége a gyülekezet. A 16. század második felére létrejöttek az egyházmegyék, a rendtartás lényege pedig az lett, hogy a püspökök és az esperesek vezessék a lelkipásztorokat a tudományban (azaz a felügyelet-gyakorlás jogköre ez), de ne uralkodjanak rajtuk, az egyház Jézus Krisztust ismerje el egyetlen fejének (Molnár 1995).

A gyakorlati szemléletmódban nem valósult meg ez az ideál: a tisztségekre, mint *hatalmi* pozíciókra tekintenek az egyház egyes tagjai, emiatt pedig – a Bibliára hivatkozva – egyesek még mindig tiltják a nők *vezető* szerepét („asszony ne uralkodjon férfin” elve az I. Tim.: 2,13 bibliai szakasz alapján [Biblia 1992]). Ez – az elmélet és gyakorlat között meghúzódó ellentmondás – volt az alapja annak a helyzetnek, hogy a nagyfokú (férfi)lelkészhiány miatt az államszocializmus ideje lehetővé tették, hogy dolgozzanak lelkésznők, de „illegálitásban” (tkp. nem voltak papjai az egyházuknak). Ma ugyanez az ellentmondás az egyik legfőbb akadálya annak, hogy nő részt vehessen az egyház irányításában.

Az államszocializmus előtti időkben nők éppen csak elérték, hogy elvégezdhessék a teológiai akadémiát (1917-től), de szóba sem kerülhetett számukra más, mint diakóniai szolgálat és/vagy lelkésznői státusz (Karsay 1986). Az első jelentőségteljes időszak „a nők (illetve lelkésznők) története” szempontjából az I. világháborút követő évek: megtizedelődött a férfi lakosság, és így nyertek teret a nők egyes foglalkozásokban (N. Szegvári 1981: 95–110). Ez ugyanakkor természetesen hatott az egyházra is, a nők egyre inkább részt vehettek a vallásoktatásban, de a liturgiális szolgálatot tiltotta számukra az 1933-as egyházi törvény (Kürti 1980: 4).

A lelkési szolgálattal kapcsolatos változások a II. világháborút követő években következtek be, két okból eredően. Először is, a férfi népesség ismét megtizedelődött, s emiatt a nők foglalkoztatottsága a világi ágakban is alapvetően átalakult. A másik fontos pont a szocializmus térnyerése, ami további két szempontot von maga után: a szocializmus ideológiai bázisával szemben állt a vallásosság, így az azzal kapcsolatos intézmények, foglalkozások degradálódtak, ez is oka annak, hogy egyre kisebb lett a férfilelkészek száma. Másrészt a szocializmusban „nem létezhetett” nemi diszkrimináció, ezért elvárták, hogy azokat a bizonyos indexeket az egyház is hozza a „kötelező” férfi–női arányszámokat illetően (ilyen módon kerülhettek ki nemzetközi konferenciákra lelkésznők, ahol aztán megismerkedhettek alternatív egyházi mozgalmakkal).

A nők helyzete szempontjából pozitívnak tartott változásokat valójában kényszer szülte, mint láthatjuk, korántsem a társadalom (egyház) belátó ereje. Az egyházban a vezető funkciókat továbbra is férfiak látták el (elsősorban a városi nagy gyülekezetekben, az egyházmegyék élén és az egyházkerületekben), a nők a vidéki elszórt kistelepüléseken lettek/lehettek lelkészek. Nagy Antal Mihály (1982: 14) megfogalmazásában ragadhatjuk meg a legjobban a jellemző feszültségeket, ami *világi* és

egyházi élet, tradíció és modernitás, női és férfi mivolt között húzódik: „Hogyan is érezhetné magát otthon az egyházban az a nő, aki már abban nőtt fel, hogy a társadalom megbecsüli, minden munkát végezhet, minden tisztséget betölthet, az egyházban pedig alacsonyabb lényként kezelik – a Bibliára hivatkozva?!” Ugyanis a hivatalos egyházi jog nem tekintette a teológiát elvégzett hallgatókat azonos rangúnak. Az 1967-es törvény a teljes lelkészi képesítésű férfi, illetve nő egyháztagot megkülönböztette, a nőt a férfi alá automatikusan rendelte³. A teológiát végzett nő egyháztagoknak a szószéki és egyéb lelkipásztori szolgálatokat engedélyezte, de a III. tc. 7. §. (4) pontjában külön kiemelte, hogy „Nők nem szolgáltatathatják ki a sákramentumokat, nem végezhetnek esketési, konfirmálási és temetési szertartást” (Református Egyház 1977/7).

A hetvenes évek végére egyre több írás jelent meg az ellentmondásos és áldatlan helyzetről az egyház sajtójában (ezeket elemezzük a későbbiekben). A helyzet tartathatlanságát felismerve 1981-ben születet meg az új módosító törvény, amely megszüntette a megkülönböztetést, és törölték az említett negyedik bekezdést teljes egészében. Az ellentmondás feloldása azonban nem volt teljes, a Zsinat útmutatása (Református Egyház 1982/1 6-7.o.)⁴ ugyanis nem járult hozzá a nők felszenteléséhez. (Ami azt jelenti, hogy a Magyarországi Református Egyházban, amely elveti az ordót⁵, az ordináció az utolsó kapaszkodó a nők „térnyerésével” szemben.) A felszentelésekre majd csak 1985-ben került sor, ekkor született meg a Zsinati Tanács határozata (Református Egyház 1986: 53), miszerint „a lelkészi képesítésű férfiak és nők mind választhatóság, mind a felszentelés tekintetében azonos elbírálásban részesülnek”. (Találkozhatunk például olyan lelkésznővel, aki 1952-ben végezte el az akadémiai, és csupán ekkor szentelték pappá.)

A problémák azonban, mint fentebb említettük, ezzel nem oldódtak meg, továbbra is háttérbe szorítva érzik magukat a lelkésznők, ez idáig még nem került sor női esperes vagy püspök megválasztására, sőt a lelkésznők közül többen félnek egy esetleges „visszarendeződéstől” (ami felé, nem utolsó sorban, az egyház fundamentalista szárnya felől mutatkozik nyomás). A felmerülő kérdések tehát tovább élnek. Mi lehet az oka ennek?

³ III. tc. 7. § (1) Teljes lelkészi képesítésű férfi egyháztag alkalmazható: gyülekezeti lelkészi, missziói lelkészi, intézeti lelkészi, helyettes lelkészi és beosztott lelkészi szolgálatra.

(2) Teljes lelkészi képesítésű nő egyháztag beosztott lelkészi szolgálatra alkalmazható (Református Egyház 1977/7).

⁴ Részletek a Zsinati útmutatásból: „2. A Zsinat megítélése szerint a teljes lelkészi szolgálat végzésére adott felhatalmazás (exmisszió) – beleértve a sákramentumok kiszolgáltatását – és a felszentelés egymástól megkülönböztendők. (...) 4. A Zsinat tanácsolja az egyházkerületeknek, hogy a teológiai akadémiákról nőhallgatókat ne exmittáljanak gyülekezeti szolgálatra” (Református Egyház 1982/1: 6–7).

⁵ A református egyházban az egyetemes papság elve él, emiatt antagonizmus az ilyen fokú jelentősége a pappá szentelésnek (ordinációnak).

Keresztény feminista teológia és keresztény fundamentalizmus – mint lehetséges alternatívák

Ezek a már fent ismertetett problémák természetesen nem Magyarországon és nem ebben az egyházban jelentkeztek először. Nyugaton ki is alakultak különböző vallási mozgalmak, amelyek választ próbáltak keresni a társadalmi átrendeződésekre, szekularizációval felmerült újabb problémákra, azok között a nők helyzetével foglalkozó kérdésekre. Ezek az irányzatok bizonyos szinten ebben az egyházban is megjelentek, bár nem kaptak polgárjogot az egyház életében, de kikerülni sem lehet őket, mivel már „belopták” magukat a az egyház „falai közé”. Konkrétan a keresztény feminista teológiáról és a keresztény fundamentalizmusról van szó. Az elemzés csak nagy vonalakban ismerteti őket, legfőbb ismérveiket megragadva.

Ismertetésük előtt le kell szögeznünk ezekkel kapcsolatban, hogy mindkettő a keresztény vallás szélsőséges megközelítését jelenti. Mindenek előtt azonban azt a tényt is ismernünk kell, hogy a református vallás meglehetősen jó táptalajt ad a fundamentalista beállítódásnak, mivel maga is a Bibliát tekinti fő zsinórmértéknek (bár nem vallja a szó szerinti értelmezést). Ezzel szemben a keresztény feminista teológia Biblia-kritikáját általában nehezen fogadják a református teológusok.

Mindkét mozgalom szülőhazája az Amerikai Egyesült Államok volt. A feminista teológia eredetileg támadta az egész kereszténységet (és a többi vallást) mint a nők elnyomására szolgáló eszközöket. Hamar elkülönültek azonban ettől azok az irányzatok, amelyek nem elvetni akarták a kereszténységet, hanem újraértelmezni, szorosan kapcsolódva a nők identitáskereséséhez. Ezen a talajon alakult ki a keresztény feminista teológia (ami a radikális úgynevezett posztkrisztianus feminista teológiától megkülönböztetendő⁶).

A keresztény feminista teológusok⁷ a nőknek nemcsak jelen és jövőbeli helyzetüket szeretnék pozitív irányba alakítani, hanem a múlt „félreértéseit” is revideálni (revideáltatni) szándékoznak. A keresztény feminista teológia fő kritikája az általa patriarchálisnak nevezett egyházra és keresztény teológiára irányul. A hierarchiát elveti, mert úgy érzi, bár abból a nők eleve ki vannak zárva, mégis éppen az az ami elnyomja őket.

A keresztény feminista teológia központi célja a nők felszabadítása, ami azt jelenti, hogy joguk lenne kérdéseket feltenni, és joguk lenne választ adni azokra. Veszélyeket is hordoz magában a keresztény feminista teológia, mivel könnyen önelentmondásba keveredhet, ha engedi eluralkodni az egysíkú megközelítéseket (pl. túlzottan az anyaságra/női attribútumokra teszik a hangsúlyt teológiájukban, istentiszteleti alkalmakon stb.). Összegezve, követői szerint, a keresztény feminista teológia nem tekinthető szervezetnek, hanem módszer, nem egy struktúra, hanem tér és idő, amit inkluzivitással és egyenlőséggel töltenek ki (Isherwood–McEwan 1994).

⁶ A posztkrisztianusok nem tudnak hinni a kereszténység megújulásában, azt menthetetlenül nemek alapján diszkriminálónak (sexist) tartják és azt tkp. már el is hagyták, egyfajta természetvallást létrehozva, középpontjában egy női istenséggel (Zámbó 1996).

⁷ A keresztény feminizmusról – többek között – Elisabeth Schüssler Fiorenza, Mary Daly, Elisabeth Moltmann, Rosemary Radford Ruether könyveiben találhatunk bővebben. Egy magyar összefoglaló elemzés is készült ebben a témában, Zámbó Andrásról (1996).

A fundamentalizmus a szekuláris kultúra térhódítására született meg egyfajta válaszként. Központja a Biblia szó szerinti értelmezése és Krisztus második eljövetelének tétele. Követői teljes egészében elzárkóznak a Biblia-kritika minden formájától, a Biblia betű szerinti ihletettségét vallják. Egy meglehetősen harcos mentalitás vált a mozgalom jellemzőjévé (ami erős térítő jelleget takar) (McGarth 1995: 115).

A fundamentalizmus alap gondolata közel áll a református valláshoz, ott is kiemelt helyen tekintik a Bibliát, de az irányzat felé irányuló kritika azt jelzi, hogy nem azonosul vele a református teológia minden képviselője. Létrejöttek azonban e körül a mozgalom körül szerveződő csoportosulások már Magyarországon is. Bölcskei Gusztáv (1992) kritikája szerint a fundamentalizmus elutasítja a modern demokrácia alapelveit. Bár belátja, hogy mint az egyháztörténelemből is kiderül, időnként szükségessé válik az egyház dolgainak újraértelmezése, a válaszokat gyakran a gyökerekhez való visszanyúlás adja meg, mint például a bibliai iratok. Nem javasolja azonban a fundamentalista teológiát, mint alternatívát, annak korlátai miatt, „...csupán olyan kritikai korrektívum, amely a modernség (felvilágosodás) deficitjét világossá teszi és tudatosítja. Nem válasz, de új válasz keresésére ösztönöz.”

A fundamentalizmus elemzésénél nehéz kikerülni az esetleges negatív felhangokat, mivel az irányzat képviselőinek egyik jellemző vonása, ahogy azt Aleš Debeljak (1998) elemzésében bemutatja, hogy szívósan kísérleteznek a másként gondolkodók megtérítésével, „a vallás közéletbeli restitúcióját véleményük szerint úgy lehetne véghez vinni, ha a társadalmi törvények, a politikai szabályok és a kulturális szokások kötelezően a szent szövegeken, illetve a vallási hagyományokon alapulnának”.

Ennek az irányzatnak az ismertetése amiatt szükséges, mert a női szerep fundamentalista megközelítésével is kényszerítő erővel kíván hatni, amely konzervatív, erősen patriarchális, véleménye szerint szigorúan bibliai alapokból kiinduló. A női szerep értelmezés alapjául egyrészt Mózes Második Könyvének 18,25⁸ szakaszának kiragadása szolgál, illetve a Páli levelek hagyománya a férfi–nő viszonyt illetően, amelyek lényege, hogy az asszony a férfiéért, a férfiből teremtetett (Biblia 1992). A református egyházban vannak olyan teológusok, illetve hívek, akik szeretnék visszaállítani ezt az „eredeti” helyzetet: nő ne uralkodjon férfin, ne lásson el vezető tisztseget, legfőbb tevékenységi köre a család legyen.

Egy nagyívű összehasonlítás lehetővé teszi, hogy meglássuk alapvető, tulajdonképpen szögesen szembeálló eszmei bázisát ennek a két teológiai irányzatnak. A fundamentalista megközelítés hívei a Szentírás minden betűjét szó szerint veszik, és azt megváltoztathatatlanak tartják. A keresztény feminista megközelítés képviselői a – véleményük szerinti – nyilvánvaló tévedések és helytelen megközelítések reformját kívánják ezzel szemben. A fundamentalizmus szemléletmódja egyértelműen dualista, ettől a feminista teológia elzárkózik, sokszínűsége törekszik.

⁸ „És választá Mózes az egész Izraelből derék *férfiakat* és a nép fejeivé tette őket...” (Kiemelés tőlem – O. A.) (Biblia 1992)

A fundamentalisták egy másik jellemző vonása a világtól való visszahúzódás igénye⁹, ezzel szemben a keresztény feminizmus a holisztikus szemléletmódot képviseli, ami egyház és világ szoros összefonódását jelenti.

A Magyarországi Református Egyház lelkészei körében mindkét irányzattal találkozhatunk, a fundamentalizmusnak több képviselője van, illetve vannak fundamentalista csoportosulások, amelyek gyakran hallatják hangjukat. Emellett megtalálhatjuk a feléje irányuló kritikákat is. A feminista teológiának talán egy képviselője van, magáról a teológiáról ritkán lehet olvasni (a hetvenes évek végén–nyolcvanas évek elején jelentek meg cikkek, fordítások a témával kapcsolatban a református egyházi sajtóban), feléje is erős kritika irányul manapság.

A két irányzat végül is kínál alternatívákat a lelkésznek: egyrészt a közéletben, „irányításban” való aktív részvétel lehetőségének megteremtése, a keretek kidolgozása az úgynevezett „női szempontok” hangsúlyozásával, vagy a másik lehetőség kivonulni a közéletből, életüket maximálisan a családnak szentelve „a férfiak” alá rendelni magukat – felelősségüket.

Az egyház lekipásztornói a fundamentalistákkal, mint már említettük, többször „szemben találták magukat”. A fundamentalista irányzat követői gyakran próbálták elfordítani a lelkésznek választott pályájuktól különböző bibliai és más hagyományokra hivatkozva (Sípos 1993). Ugyanakkor a feminista teológia sem népszerű a lelkésznek között. Érdekes módon azonban kiderült a mélyinterjúk elemzéséből, hogy tulajdonképpen nem is ismerik – de mereven elzárkóznak tőle.

Feszültségek és megoldási kísérletek

Az egyház életében, mint láthattuk komoly feszültségek húzódnak meg. A lelkésznek sorsának teljes megértéséhez vizsgáljuk meg, hogy miként alakultak a „had-színterek” az egyik legnyilvánosabb fórumon, az egyház sajtójában. E mellett néhány hozzáférhetővé vált dolgozatot és egy konkrét kutatást (1980-ból) mutatunk be. Az 19(??)¹⁰–1985 közötti időszak nehézségeit támasztják alá az ebben az időben született írások.

Gyűlvézi Barnabásné (1975) már a hetvenes évek közepén foglalkozott a kérdéssel, többek között kifogásolta, hogy az egyház törvényhozó és alkotmányozó testülete csak férfiakból áll. Nagy Antal Mihály (1982: 13) pedig így vallott a „nőkérdéssel” kapcsolatban: „...a betű megöl, a lélek megelevenít. S a betű szolgátságából való szabadulás ebben az összefüggésben a teológiai és szociológiai alapok, indítékok felismerését és szétválasztását jelenti, hogy az ami korhoz kötött, emberi, ne tekintsük örökérvényű isteni rendnek.” A fent vázolt problémák tulajdonképpen abból

⁹ Ezt úgy kell értelmezni, ahogyan azt Szilczl Dóra (1998) foglalja össze: „Éppen ezért ennek a világnak (ti. fundamentalista világ) fő jellemzője lesz a mindennapi, más értelmezési rendszerek/mechanizmusok által irányított világoktól való elkülönülés. ... A külvilágtól való elszigetelődés teremti meg a biztonság érzetét, amelybe a külvilág felől semmilyen inger nem hatolhat be.”

¹⁰ Nem egyértelmű, hogy egészen pontosan mikor és ki kezdte el az „illegális” lelkési szolgálatot, csak szóbeli információ áll rendelkezésre az ötvenes években palást nélkül, az Úr asztalánál fejkendősen ígét hirdető *teológiát végzett* asszonyokról.

fakadtak, hogy a lelkésznők „térnyerését” (értsd, az addigi munkájuk papírforma szerinti legalizálását) az egyházon belül többen pozícióvesztésként élték meg.

1981-re sűrűsödtek a nők felszentelésével foglalkozó írások (a törvény módosítása ugyan már elkészült, de megkötésekkel, a felszentelést nem engedélyezték a nők számára). Tóth Kálmán (1981) dékáni jelentést írt a nők lelkészi szolgálatáról, amiben elutasította azt az érvelési módot, amikor a Bibliából tetszőlegesen kiragadott, kontextusát elvesztett igeszakaszokat citálnak elő. Szerinte a Bibliából is kiderül, hogy a nők a férfival Krisztusban egyenlők, ugyanúgy részesülnek a Szentlélek ajándékaiból. Kijelenti, hogy a lelkészség ne méltóság legyen, hanem méltó áldozat, melyet Jézus Krisztusnak és az egyháznak szentelnek oda.

Egy másik nagyon fontos kordokumentum az 1980-ban készült elemzés (Vassné 1980), amely az addig lelkészi végzettségű nők életpályáját vizsgálta meg. Néhány adatot idéznénk belőle, amely rávilágít, hogy miért vált időszerűvé a szolgáló nők helyzetének felülvizsgálata, illetve maga a törvénymódosítás. A vizsgálat idején a végzett teológusnők 70 százaléka gyülekezetben dolgozott, fő tevékenységük a hitoktatásra, bibliaórákra és gyermek-istentiszteletekre terjedt ki és a lelkigondozást is szívesen végezték. A szolgálatnak ez oldala nem is kerül összeütközésbe az akkor hatályban lévő 1967-es törvénnyel. Emellett azonban (bevallottan) 39–41 százalék megszegni kényszerült a törvényt a tiltott palástos szolgálatok végzésével: 39 százalék Úrvacsorát osztott, 32 százalék keresztelt, 12 százalék pedig konfirmált már legalább egyszer. A lelkésznők 12 százaléka *rendszeresen* végezte a palástos szolgálatokat.

1981-ben a Reformátusok Lapja hasábjain lezajlott egy vitasorozat a nők felszentelésével kapcsolatban, amelynek elindítója Lenkeyné Semsey Klára (1981) cikke volt. Ez a Doktorok Kollégiuma számára a nők egyházi szolgálatával kapcsolatos munkálatairól nyújtott egy szinopszist. A válaszreakciók nem maradtak el sem a felszentelést támogatók, sem az azt ellenzők tollából. Csak néhány jellemző példát kiragadva: Egy különös „vakság” jellegzetes példáját hozza egy férfi, aki szerint 400 évig csak férfiak prédikáltak a gyülekezeteknek (Reformátusok Lapja XXV, 4). Más írások is szívesen visszaállítanák az eredeti helyzetet. Vannak olyanok is, akik ki-egyeznek a „ha ló nincs, számár is jó” állásponttal, köztük egy diakonissza, azaz, ha valakinek a férje akadályoztatva van, akkor lépjen elő az asszony (lelkészné) és helyettesítse (Reformátusok Lapja XXV, 12). Ez egy jó példa arra, hogy az ellentmondásos helyzetek általában csak „a nők” messzemenő beleegyezésével valósulhatnak meg.

A közölt válaszok többsége pozitívan viszonyult a felszentelés kérdéséhez, sokszor megfontolandó javaslatokkal is szolgáltak. Rózsai Tivadar (Reformátusok Lapja XXV, 5.) szavaival foglalhatjuk össze a felszentelést támogatók, azt komolyan megfontoló központi mondanivalóját: „...nem a hangulat, érzelem, nem a lelkészhiány pótlását elősegítő megoldás, nem a korszellem, nem a nő rehabilitálásának időszerűsége, mint ahogy nem is a testvéregházak gyakorlata vagy valami modernkedés az ami ezt időszerűvé teszi, hanem az Isten igéjéből fakadó tanítás.”

Arra, hogy még 1985 után, a felszentelések bevezetését követően sem záródott le a lelkésznők szolgálatának kérdése, bizonyíték az az 1993-ban közlésre került „Nyílt levél” (Sípos 1993), amely tulajdonképpen lelkészi pályájuk elhagyására szólítja fel

a lelkésznek. A levél szellemét záró mondata mutatja: „...az anyaság, a feleség és a lelképásztori szolgálat hármass malomköve közt őrlődve, jusson eszükbe, hogy *nem az Úr tette ezt a nehéz terhet a vállakra.*” Ebben a hangnemben próbálják rávenni az egyház női pásztoraikat életük revideálására, pályájuk feladására és „eredeti” szerepük felismerésére. (Erre a levélre a konferencián megkérdezettek hívták fel a figyelmet, egy-két lelkésznőtől eltekintve mindenki jól ismerte és *senki sem értett egyet igényeinek jogosságával.*)

Egy lelkész-nő-konferencia élményei

A lelkész-nők 1991 óta szerveznek lelkész-nő-konferenciákat, amelyeken általános kérdések mellett sajátos problémáikat, örömeiket is megbeszélik, ami egyben jó alkalom a komoly előadások mellett a kikapcsolódásra is (Nagy 1991). Egy ilyen konferencián, 1997-ben készült az a mélyinterjú sorozat, amelyelemzésre kerül.

1997-ben Magyarországon 423 lelkész-nő dolgozott gyülekezeti, missziós, lelkigondozói, irodai-adminisztratív stb. munkakörben. A konferencián kb. 30 lelkész-nő vett részt (a létszám naponta változott egy-két fővel), huszonegyőjükkel nyílt lehetőség beszélgetésre (közel 5%-kal az ország összes lelkész-nője közül). A megkérdezettek közül a legfiatalabb huszonhat éves segédlelkész-nő volt, a legidősebb hetvenegy éves nyugdíjas, aki még alkalmanként végzett szolgálatot (e két fő között egyenletes volt a többiek életkormegoszlása). A lelkész-nők kb. fele-fele arányban dolgoztak önálló vagy vezető gyülekezeti lelkészként és beosztott lelkészként. Mindössze hat fő volt más területen, s ebből csak egy fő végzett valamiféle adminisztratív munkát. A szolgálati hellyel kapcsolatban elmondható, hogy a Budapest–Debrecen központokból nyolcan jöttek, vidékről tizenhárman érkeztek (négy fő valamilyen városból). A családi állapotot szemügyre véve a többség férjezett volt, majd a hajadonok következtek (hét fő), négy fő pedig elvált. A végzettségük megszerzését tekintve a legkorábbi diplomát 1952-ben kapta egy hölgy, a legkésőbbi végzettség pedig 1996-os. A teológiai tanulmányokat illetően van egy különleges csoport, amely nem illeszkedik a jól megfigyelhető életkor–végzettség tengelyre, ugyanis ők mindannyian 1990-ben vagy később szerezték diplomájukat és elmúltak legalább 47 évesek. Azaz közülük a legfiatalabb is már 40 esztendősen kezdte az akadémiát, a legidősebb pedig 1994-ben végzett, tanulmányait 60 éves korában kezdte!

A beszélgetések során elsősorban életpályájuk és női mivoltuk összefüggéseit, kapcsolódási felületeit próbáltuk feltárni. Viszonylag kötetlenek voltak a beszélgetések, de választ nyertünk néhány meghatározó kérdésre. Hatan már gyermekkoruk óta lelkésznek készültek, a többség azonban a gimnáziumi évekre döntötte el, hogy érettségi után teológiára jelentkezik. A teológiai évek vegyesek voltak a lelkész-nők számára, kevesen panaszkodtak kifejezetten csak rossz élményekre (volt aki megszégyenítőnek élte át a tanulóéveket), többen említették viszont azt, hogy ekkor ismerték meg a tanulást, a szellemi tevékenység örömeit.

Élete során szinte mindegyik nő tapasztalt diszkriminációt, előítéletet női mivolta miatt, volt aki anyasága miatt került hátrányba, de akadt olyan is (2 fő), akit szexuálisan zaklattak. Gyakran éltek meg konzervatívabb gyülekezeteknél nehézségeket, többen beszámoltak arról azonban, hogy kemény munkával ugyan, de sikerült elfo-

gadtatniuk magukat (női mivoltukat). (Sok gyülekezet alapállása ugyanis az, hogy a lelkész negyvenéves, bajszos – és férfi.) Gyakori meggyőződés az is, hogy a férfi lelkészek alapvetően lelkész nő-ellenesek, a „nők nemkívánatos személyek ezen a pályán” – foglalta össze az egyik megkérdezett.

Felmerült az a kérdés, hogy az egyházvezetésbe kell-e nő (ismernek-e olyan nőt, akit el tudnának képzelni/fogadni esperesként vagy püspökként). Az esperesség gondolatával többen értettek egyet (16 fő) és kevesebben mondtak konkrét nemet (5 fő), mint a püspöki tisztséggel kapcsolatban (13 igen és 8 nem). A nem válaszok esetében általában a férfiaknak tulajdonított pozitív tulajdonságok (fizikai erő, bölcsesség, átlátóképesség, stb.) voltak a kiinduló pontok. További jellegzetesség volt a konformizmus, azaz a többség, a társadalom elvárásaihoz való alkalmazkodás, esetleg akkor is ha „elméletileg” más volt a véleménye (nem szerették volna pl. ha emiatt rendül meg az egyház hite a világiak számára). Azok akik igent mondtak, leginkább arra hivatkoztak, hogy az elhívás független az elhívott nemétől. Ugyanekkor itt is megjelentek bizonyos pozitív tulajdonságok, amelyekkel – a megkérdezettek szerint – a nők rendelkeznek kizárólagosan (beleértve képesség, kezdeményezőképeség, szervezőképeség, stb.). Néhányan annak ellenére, hogy nem rendelkeznek egyértelműen letisztult képpel a feltett kérdéssel kapcsolatban, mégis igent szavaztak, azt mondták, hogy szerintük lehet egy nő esperes vagy püspök, de azt is hozzá tették, hogy miért *nem*. Ezek miatt a bizonytalanságok miatt látjuk bizonyítotttnak azt, hogy a nők szocializált önbizalomhiányban szenvednek. Ez konkrétan itt azt jelenti, hogy saját véleményüket (miszerint nő is lehet vezető) a „bevett” sablonokkal „támasztják alá”, szívesen hangoztatják a közismert sztereotípiákat, „a férfikat” erősnek és eleve vezetésre születettnek tekintik, „a nőket” inkább gyengének, a vezetésre alkalmatlannak. Szoros összefüggés fedeztünk fel a között, hogy valaki hogyan élte meg azt, hogy nő (mennyire érezte hátrányban magát miatta), illetve, hogy mennyire hajlamos egy nőt elképzelni püspökként (hajlamosabb). Ha ezt a kérdést az életkor tekintetében vizsgáljuk meg, akkor azt mondhatjuk, hogy egyedül a 41–55 évesek között volt megfigyelhető, hogy inkább igen mondtak mint nemet. (Ne felejtsük el, ők annak a nemzedéknek a tagjai, amely szabadabb talajon nőtt fel a hetvenes években, amikor divát volt a nőket is delegálni a különböző (nyugati) konferenciákra, vagyis volt hol „megfertőződniük”).

Rákérdeztünk a feminista teológiára is, mint egyetlen olyan teológiai irányzatra amely sajátosan (de nem kizárólagosan) a női lét megélésének problémáira helyezi a hangsúlyt. A többség (15 fő) válaszaiból az derült ki, hogy lényegét tekintve nem ismeri a keresztény feminista teológiát (esetleg hallomásból), ennek ellenére véleményt formált róla: a jó részük eleve elzárkózott tőle, véleményük negatív volt róla. Akik viszont ismerték, nem vetették el teljesen egészében, úgy gondolták, hogy vannak benne hasznos meglátások. Azok közül, akik úgy érezték, hogy megkülönböztetésben volt részük, a többség nem a „feminista tanokat” érzi megfelelőnek a problémák orvoslására (12 fő).

A fundamentalizmus nőellenes vonásait szintén elítélik azok, akik megéltek valamilyen előítéletet – kivétel két fő, aki találkozott ugyan diszkrimináló bánásmóddal, mégsem hallottak, nem foglalkoznak ezzel az irányzattal.

Nézzünk meg néhány egyedi esetet is! A nők teherbírását gyakran maguk a nők kérdőjelezik meg, aminek természetesen van objektív alapja, de találunk néhány olyan példát ami megcáfolni látszik azt. A lelkész nők tudomása szerint akadt olyan lelképásztornő, aki Baranya megyében egyszerre *tizennégy* falu szolgálatát látta el, a lelkészhiány miatt. Volt aki, hogy családi problémája ne menjen a gyülekezet rovására, emberfeletti terhet vett a hátára, három gyermekével magára maradva átvállalta a gyülekezet vezetését és nem adta fel hivatását (városi nagy gyülekezetben).

Egyetlen olyan lelkész nő akadt, aki nyíltan vállalta, hogy egyetért a feminista teológia tanításaival. Egy idézet a vele készült interjúból bemutatja felfogásának máságát a lelképásztornői munkával kapcsolatban: „...Egy más szinten, a női mivoltomban, az érzelmeken keresztül közeledek, egy ösztönösebb szinten. Ráérzek, hogy most miről kellene prédikálni. (...) Szolgálatomba tudatosan beviszem a női elemeket.” A beszélgetések során kiderült egy érdekes dolog (és ez nem csak őrá volt jellemző), a hangsúly mindvégig a férfiakon volt, az ő véleményükön. Vagyis még egy „bevett” feministának is nehéz függetlenednie az évszázadok alatt jól bevált kontrolltól. A nőkkel sokszor nehezebben értette meg magát, úgy érezte ennek oka a női rivalizálás (ez sem egyedi vélemény). Volt olyan lelkész nő is, aki úgy látta, hogy a lelkész nők mozgólódásai mögött nem az húzódik meg, hogy uralomra vágnak, hanem igazából, csak szabadulni akarnak, a feminista teológiát azonban „mondvacsinnált nyavalygásnak” tartotta. Az egyik legérdekesebb interjúalany pedig elzárkózott ugyan a feminista teológiától, de arról mit sem tudva, szolgálata során alkalmazta annak bevált módszereit. Vagyis nőiességével kívánt hatni a prédikációiban, nem elméletileg magasröptű prédikációval, hanem a gyakorlati életben akarja megragadni a gyülekezetet, „azon az értelmi szinten, amin ők vannak.”

A már korábban említett „Nyílt levelet” a többség ismerte és felháborodottan utasította vissza. A Biblia-Szövetség nem népszerű a lelkész nők szemében (a levél írója mögötti csoportosulás), sem pedig a fundamentalizmus nőellenes iránya.

A lelkész nőkonferencia meghívott vendége volt egy egyházi vezető is, aki egyáltalán nem zárkózott el a nők vezetői tisztségviselésétől, a fundamentalizmus nőellenes beállítódását maga is elítélte. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy egyes lelkész nők a konferencián nem mindig mertek önállóan viselkedni, véleményt formálni, több önbizalomra, nagyobb felszabadultságra lenne szükségük, mert így sosem tudnak igazán hitelessé válni.

Összefoglalás

Napjainkra egyre inkább a hátrányos helyzetű csoportok felé fordul a figyelem, sőt, sokszor a pozitív diszkrimináció miatt az eredetileg előnyöket élvező csoportok kerülnek egyenlőtlen helyzetbe. Mára a nők előtt is csak egy-két terület maradt zárva a szélesebb társadalomban, bár néha még mindig megfigyelhető különbség a jogi és a gyakorlati megvalósulás között. Erre kiváló példa az ismertetett egyház lelkész nőinek helyzete. Hiszen ők tagjai a társadalomnak is, abban végezték el iskoláikat, de az egyház kereti között rá kell jönniük, hogy csak egy bizonyos pontig szabad előtűnik a pálya – képességeiktől függetlenül. A hagyományok nem seperhetők felre egyik pillanatról a másikra, a korlátozó tényezők továbbra is érvényesülnek.

A református egyházon belül a nyolcvanas években bekövetkezett jogi szabályozás ellenére továbbra is szót kérnek olyan irányzatok, amelyek megkérdőjelezzik az egyenjogúság megalapozottságát és szeretnék „helyreállítani” az eredeti (bibliai, illetve Isten által meghatározott) viszonyulást férfi és nő között.

Az egyház (egyházi vezetés) felelősségét fedezzük fel abban, hogy ennyire messze áll egymástól a gyakorlat és az elmélet, például, hogy eddig nem vettek/vehettek részt nők az egyház megyei, kerületi vezetésben. Természetesen nem arra az igényre gondolunk itt, hogy mintegy reprezentálásképpen, megválasszanak esperesnek vagy püspöknek *bárkit*, hanem ha megfelelő képességekkel rendelkező nő kerül a látómezőbe, lehetsége legyen tehetségével szolgálni.

Megfigyeltük azonban azt is, hogy az ellentmondások letéteményesei nem kizárólag „a férfiak”, sok nő nem tudja vállalni önmagát mint felelősségteljes embert, a vezetésre alkalmasnak, arra termettnek (teremtettnek) eleve „a férfit” tartják többen. Ennek azonban erősen szocializálódási háttere van, mivel az egyház struktúrája csak férfiak számára átjárható teljes egészében, így ők rostálják meg a nézeteket is, amelyeket hitéletbeli részvételük, illetve tanulmányaik során elsajátítanak a nők – későbbi lelkésznők.

Felmerült a keresztény feminista és keresztény fundamentalista teológiai irányzat, mint olyan irányzatok amelyek foglalkoznak a nők helyzetével, bizonyos alternatívákat is kínálnak számukra. A lelkésznők ha akarják sem igen tudják elkerülni a velük való találkozást, mégis csak kevesen ismerték behatódiban őket. Megpróbáltunk rövid betekintést adni ezek lényegbe, láthattuk, hogy bizonyos veszélyeket is rejthetnek magukban. A lelkésznők felelőssége ezeknek a tanoknak a fel- vagy fel nem használása munkájuk, életük során.

A lelkésznők helyzete megvilágítja a társadalomban is megjelenő általánosabb jellegű problémákat. A Magyarországi Református Egyház talán azért különösen jó példa, mert sokat megőrzött a tradicionális életvezetés hagyományaiból, ugyanakkor nem kerülhette el a világi társadalomban bekövetkezett változások adaptálását sem az elmúlt időkben.

Továbbra is kérdés marad azonban az, hogy lehetséges-e a kényszer szülte változásokat visszafordítani (ahogyan bizonyos irányzatok képviselői szeretnék), vagy pedig már elkezdődött egy olyan nyitás az emancipáció felé, amely lehetővé teszi, hogy minden arra alkalmas egyháztag (megfelelő képesítések és képességek birtokában) egyenlő eséllyel vehessen részt egyházának életében.

Az elemzés központi szereplői a lelkésznők és az ő helyzetük volt, de ne feleddünk meg férfitársaikról sem, mert ahogyan Ruth Epting (1994: 95), egy idős és tapasztalt lelkésznő írta: „a férfiaknak is fel kell dolgozniuk az új helyzetet, s élni kell tudni abban. Nekik is haladniuk szükséges az emancipáció útján, azaz őrizniük kell a szabadságot, s az általa biztosított keretekben új pozíciót foglalhatnak el. Az újragondolás kényszere sok férfinék okoz komoly nehézségeket.”

Irodalom

- Biblia* 1992. Budapest: Református Zsinati Iroda
- Bölcскеi Gusztáv 1992. *Történeti és szociológiai szempontok a protestáns fundamentalizmus értékeléséhez*. Confessio 1, 5–9.
- Debeljak, Aleš 1998. A fundamentalizmus indiszkrét bája. *Replika*, 31–32, 163–181.
- Egyházi Törvények módosításai* 1977, 1982, 1986. Református Egyház 1977/7 melléklet, 1982/1: 6-7. és 1986/3: 53.
- Epting, Ruth 1994. *Szabadon az Úr szolgálatában* Budapest: Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya
- Gaál Botond 1990. *Az egyházkormányzás ajándéka a szentlélekben*. Theológiai Szemle, 5: 272-1-279.
- Gyűlvérszi Barnabásné 1975. *A református lelkésznek helyzete* (kézirat)
- Isherwood, Lisa & McEwan, Dorothea 1994. *Introducing Feminist Theology*. Sheffield Academic Press
- Karsay Eszter 1986. Férfi és nő megváltozott viszonya korunk gazdasági, társadalmi és egyházi életében. *Theológiai Szemle*: 5, 293–299.
- Kürti László 1980. *A Biblia a nők lelkézi szolgálatáról*. Confessio 4, 3–12.
- Lenkeyné Semsey Klára 1981. *A nők ordinációja mellett*. Reformátusok Lapja XXV, 1.
- McGarth, Alister E. 1995. *Bevezetés a keresztény teológiába*. Budapest: Osiris Kiadó
- Molnár Ambrus 1995. *A református egyház és önkormányzat történelmi áttekintése*. *Theológiai Szemle*, 5: 269–275.
- Nagy Antal Mihály 1982. *A nők társadalmi helyzete, általában és kiemelkedő szerepe az Ószövetségben*. Theológiai Szemle, 1: 13–19.
- Nagy Edit 1991. *Lelkész-nő-konferencia*. Egyház és Világ, 11.
- Nagyné Szegvári Katalin 1981. *Út a nők egyenjogúságához*. Budapest: MNOT Kosuth Kiadó
- Rózsai Tivadar 1981. *Felszenteljünk-e nőket?* Reformátusok Lapja XXV, 5.
- Sípos Ete Álmos 1993. Nyílt levél. *Biblia és Gyülekezet*, V. 3. 1-2.
- Szilczl Dóra 1998. Új vallási fundamentalizmus. In: Lugosi Ágnes–Lugosi Győző (szerk.) *Szekták – Új vallási jelenségek*. Budapest: Pannonica, 44.
- Tomka Miklós–Révay Edit 1998. Papok, férfi szerzetesek, apácák. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.) *Társadalmi Riport 1998*. TÁRKI

Tóth Kálmán 1981. *Nők a Teológiai Akadémián és a lelkészi szolgálatban*. Református Egyház 8. 188-189.

Vassné Baki Ilona 1980. *A Magyarországi Református Egyház lelkésznőinek helyzete*. (kézirat) Református Zsinati Levéltár

Zámbó András 1996. *Mondhat-e újat a feminista teológia?* Budapest: Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztály